

I. ZIEMIE ALBAŃSKIE W STAROŻYTNOŚCI

ALBANIA PREHISTORYCZNA

NAJDAWNIEJSZE ślady obecności człowieka na ziemiach albańskich, odkryte w 1939 r. w okolicach wsi Xara (czyt. Dzarra), 8 km od Butrintu w Albanii Południowej, datowane są na okres środkowego paleolitu. Znalezione tam prymitywne narzędzia z kamienia i krzemienia, grubo ciosane dłuta i topory, obok zaś odpryski kamieni pozostawione po wyrobieniu tych narzędzi. Część znalezisk datowana na epokę późnego paleolitu, dla Albanii wyznaczanego na 30 000–10 000 lat p.n.e., to topory i rylce.

Występowanie człowieka na terenie Albanii w późnym paleolicie potwierdzają również przedmioty odkryte w jaskini w miejscowości Shën Marina, także na południu Albanii. Na jednym ze stanowisk tego rejonu znaleziono na stosie wśród skamieniałych kości zęby i kończyny dzikiej kozy (*capra ibex*). Neolityczny rodowód mają przedmioty wydobyte z jaskini Gajtjan, na północy kraju (ok. 10 km na wschód od Szkodry). Kości dzikich zwierząt, ości rybie, prymitywne narzędzia krzemienne odkryte na stanowiskach w różnych rejonach Albanii wskazują na myślistwo i rybołówstwo jako podstawowe zajęcia ludności. Ludzie ówczesni żyli w niewielkich grupach, przemieszczając się w poszukiwaniu nowych łowisk. W Tren, na południowy zachód od jeziora Prespa i w okolicach Vlory, natrafiono na prehistoryczne ryty scen polowań.

Zasadniczy wpływ na postęp cywilizacyjny w północno-wschodniej strefie akwenu śródziemnomorskiego, jaki nastąpił w epoce neolitu (ok. 6000–2600 r. p.n.e.), miało znaczne ocieplenie klimatu i jego stabilizacja. W następstwie zmian klimatycznych z kierunku wschodniego napłynęły na ziemie albańskie znaczne grupy ludności anatolijskiej, które przyniosły ze sobą znajomość prymitywnej kultury rolnej. Ludności tej przypisuje się również upowszechnienie umiejętności wytwarzania ceramiki, a także przędzalnictwa i tkactwa. Należy tu zaznaczyć, że terytoria dzisiejszej Albanii objęte zostały w epoce neolitu oddziaływaniem dwóch wielkich stref kulturowych: na wschodzie – bałkańsko-anatolijskiej, w strefie wybrzeża zaś – zachodniośródziemnomorskiej. Z wczesnej fazy neolitu (ok. 6000 r. p.n.e.) odkryto ślady osadnictwa na stanowisku w Burimas, na południowy wschód od jeziora Prespa, a także na innych obszarach dzisiejszej wschodniej rubieży Albanii, m.in. w Maqellara koło Peshkopi. Górnego paleolitu sięga osadnictwo w Dunavec koło Korczy, kontynuowane w neolicie i eneolicie (Dunavec II). Wyraźnie obronny charakter miała neolityczna osada w Kolsh nad Drinem, położona na wznie-

sieniu. Wpływem bałkańsko-anatolijskim przypisuje się rozwój produkcji ceramicznej, której wytwory łączy się z fazą neolityczną Podgori I–Vashtëmi w rejonie Korczy, przypadającymi na nią odkryciami z już wspomnianego Kolsh (albańska północ), oraz fazą Blaz II (w rejonie Stelush). Kultura Podgori I–Vashtëmi cechuje się ceramiką w kolorze czerwonym, stosującą technikę dekorowania polewą (*barbotine*) glinianych czerepów naczyń. Wyższy poziom osiągają naczynia zdobione techniką *impresso*, wyróżniając się zróżnicowanymi kompozycjami dekoracyjnymi, z przewagą odcieni czerni lub czerwieni. Na naczyniach pojawiają się nowe motywy geometryczne, jak spirala, meander, rozeta. Tendencje zdobnicze, o których mowa, przeważają w ceramice południowo-wschodniej Albanii (Badher, Bënja, Piskova). Wiąże się je z kulturami oznaczonymi jako Dunavec I, Cakran i Blaz III, wyznaczającymi trzy najważniejsze fazy środkowego etapu młodszej epoki kamienia. Przeważa tu ceramika w kolorze czarnym, z politurą lub bez niej, w przypadku pierwszym z zastosowaniem technik *barbotine* i *impresso* jako dziedzictwa wcześniejszych epok archeologicznych.

W środkowym neolicie (ok. 5000–4000 r. p.n.e.) dominuje kultura Cakran (stanowisko ok. 30 km na południe od Fier), związana z napływem kolejnych fal ludności, zarówno z południa (Grecja, Pelagonia), jak i z północnego wschodu (Kosowo). Ludność tej kultury pozostawiła naczynia wyróżniające się bogatym i zróżnicowanym zdobnictwem geometrycznym i figuralnym. W późnym neolicie (4000–2600 r. p.n.e.) na wcześniejszym podłożu rozwinęła się pozostająca pod wpływem ludności kultury Dimini w Tesalii kultura Maliq–Kamnik, chociaż drugie ze stanowisk uformowało się zapewne wcześniej dzięki sąsiedowaniu z kulturowym środowiskiem Grecji. Ceramika, ręcznie lepiona i politurowana, odznaczała się bogactwem form (m.in. naczynia z uchami, puchary dwustożkowe, wazy) i dekoracją malowaną czy już wykonaną stemplami. Stanowiska tej kultury występują w południowej części wybrzeża Adriatyku, w okolicach Korczy, ale również w centrum ziem albańskich. Zespół osadniczy rejonu Maliq, powstały w miejscu osuszonego jeziora, świadczy o wznoszeniu chat z trzciny i ziemi na prostokątnych podstawach z kamienia. Pochodzące z epoki brązu stanowisko w Maliq III w związku z podniesieniem się poziomu wody stanowi przykład budownictwa palowego. Kultura Maliq–Kamnik wprowadza prehistorię ziem Albanii w epokę miedzi (eneolit, ok. 2600–2100 r. p.n.e.). Na okres ten przypada intensyfikacja wytwórczości metalurgicznej, związana początkowo z wydobywaniem rudy miedzianej niedaleko Rehovy, na stanowisku położonym zaledwie kilka kilometrów od osady, w której mieszkali wydobywcy. Na ziemiach północnoalbańskich zaznaczały się oddziaływania ludności kultury cetyńskiej z południowej Dalmacji, czego ilustracją mogą być stanowiska z okolic Szkodry (Gajtan, Shtoj, Nenshat), dochodząc w kierunku południowym do tumulusa – pagórkowatego grobowca w Pazhok i osady w Belsh (środkowa Albania). Wytwórczość epoki miedzi kontynuowana była w epoce brązu na występujących już wcześniej stanowiskach, jak Maliq, Tren, Burimas, Kamnik, Bënja, Nezir, Cetush. Rozprzestrzenia się

technika wznoszenia chat na palach, jak w osadach w Burimas, Maliq II, chociaż część populacji ziem albańskich znajduje nadal schronienie w jaskiniach, jak w Tren, Nezir, Bënja, przypuszczalnie też w ziemiankach. W zakresie wytwórczości ceramicznej, podobnie jak w epokach kamienia, kontynuowane są wzory: czarny i siwy, lecz jej formy stają się bardziej zróżnicowane, bogate w dekoracje linearno-geometryczne. W związku z tym rodzajem wytwórczości wyraźny postęp osiąga rytownictwo. Zasadniczo jednak kultura materialna ziem albańskich w eneolicie, a także później, nie jest równa. Kultura napływającej ludności indoeuropejskiej stała w okresie eneolitu niżej od kultury ludności starobałkańskiej, identyfikowanej z Pelazgami, pierwotną ludnością Peloponezu i południowych Bałkanów. Ceramika populacji starobałkańskich nabiera tam finezji, czego przykładem są m.in. naczynia o esowatym profilu, puchary z eliptycznym ujściem itp. Eneolityczne przedmioty znalezione na południu Albanii pod względem technologicznym i estetycznym wykazują zbieżność ze znaleziskami odkrytymi w kulturach Pelagonii (Suplevac–Bakarno–Gumno), Tesalii (Rahmani) oraz z kulturami anatolijskim (Troja I i II). W całości daje to rozległy bałkańsko-egejski kompleks kulturowy, przynależący do epoki miedzi.

Epoka brązu (2100–1100 r. p.n.e.), pod koniec której pojawiają się na Bałkanach Prailirowie, reprezentowana jest na stanowiskach archeologicznych Maliq (Maliq III), Tren (Tren II), Gajtan, Belsh, Nezir, Bënja, Podgori, Katundas oraz w pagórkowatych grobowcach w Pazhok, Barç, Vajzie, Vodhinie, Macie, Shkrel, a także w kurhanach (tumulusach) z Shtoj, Piskovy, Patos i in. W okresie budowy osad, obok form już stosowanych, powstają osady otoczone murem z kamiennych bloków, jak w Badher (w pobliżu Sarandy) i Margëllic (okolice Fieru), co znajdzie kontynuację w epoce żelaza. Z epoki brązu pochodzą importy o rodowodzie egejskim, a nawet bliskowschodnim, jak krótkie miecze „z jęczyzkiem”, sztylety, charakterystyczne topory itp. Wzory napływające z zewnątrz nie pozostały bez wpływu na rodzimą wytwórczość metalurgiczną, co przejawiało się zwłaszcza produkcją broni. Mamy np. wzory mieczy z rogową rękojeścią, wydobyte w Pazhok i Mudha, w rejonie Matu. W Vodhinie oraz w Pazhok znaleziono dwa brązowe sztylety i groty włócznie w formie „pantofla”. Ze środkowej epoki brązu pochodzą, uznane za wyroby o rodzimej proveniencji, noże z zakrzywioną klingą, znalezione podczas eksploracji stanowisk Matu, Pazhok i Vajzy.

Rodzimy charakter miała produkcja siekier typu szkoderskiego, odkrytego w Shelcan w rejonie Elbasanu, podczas gdy z Shijak, w pobliżu Durrës, pochodzi typ albańsko-dalmatyński. Pod względem wytwórczości ceramicznej epoka brązu zaznaczyła się początkowo na ziemiach Albanii procesem stagnacji. Było to następstwem ogólniejszego trendu, łączonego z długotrwałymi impulsami cyklu kultur archeologicznych, odczuwalnymi jeszcze ok. 2000 r. p.n.e., nazwanymi od ornamentu odciskanego sznurem na glinianych naczyniach kulturą ceramiki sznurowej. Na ziemiach albańskich nowe formy naczyń zdobionych odciskiem sznura pojawiły się najpierw w dorzeczu Devollu. Motywy

zdobnicze ceramiki sznurowej sprowadzały się do linii prostych, falistych, zygzakowatych, zakreskowanych trójkątów i rombów. Praindoeuropejska ludność tej kultury, napływając z północy, upowszechniła sposób pochówku pod kurhanem: zmarłych grzebano na ogół pojedynczo, ułożonych na boku, później pionowo, z podkurczonymi nogami, z bronią i częścią dobytku.

Kulturowe tradycje epoki brązu na ziemiach albańskich mimo wyraźnego autochtonizmu i kontynuacji wielu zjawisk z wcześniejszych epok (stanowiska Maliq, Tren, Belsh, jaskinie Nezir, Bënja, tumulusy z Pazhok, Matu, Kukës, Korczy, Vajzy, Piskovy i Patos) nie powstrzymały wpływów zewnętrznych, dając początek kulturowej syntezie. Na proces ten szczególnie wpływ miał rozpad wspólnoty praindoeuropejskiej i wyłonienie się z niej Prailirów, co dokonało się w epoce brązu. Moment ten wyznaczał początek formowania się na ziemiach albańskich etnosu iliryskiego współistniejącego wcześniej z innymi etnosami praindoeuropejskimi, jak Prawenetowie czy Italikowie. Kierując się danymi językoznawczymi oraz przekazami historycznymi, niemiecki erudyta Johann Georg von Hahn (1811–1869) jeszcze przed rokiem 1854 postawił tezę, że współcześni jemu (i nam) Albańczycy wywodzą się od Ilirów, ci zaś z kolei są spadkobiercami Pelazgów. Jak wiadomo, część pierwsza tak skonstruowanej hipotezy zachowała do dzisiaj swoją aktualność. W odniesieniu do ziem Albanii wskazać należy, że termin Protoilirowie stosować można do ludności starobałkańskiej, Prailirowie zaś do wspólnoty iliryskiej *sensu largo*, poprzedzającej wyłonienie się tzw. Ilirów właściwych (*Illyrii proprie dicti*), co zdaniem większości badaczy nastąpiło pomiędzy VII a V w. p.n.e. Do wątku tego jeszcze powrócimy.

Jednym z najstarszych iliryskich grobów kurhanowych z późnej epoki brązu jest grobowiec z Glasinac w Bośni, stanowiący zapewne naśladownictwo naddunajskich zgrupowań kurhanowych. Na przełomie epok brązu i żelaza (ok. XI–X w. p.n.e.) pojawiają się liczne cmentarzyska kurhanowe. Równocześnie obok wielu istniejących już dawniej osad otwartych pojawiają się pierwsze warownie w miejscach z natury obronnych, umacniane kamiennymi murami (Gajtan). Występują nadal osady palowe (nawodne), znane również Pajonom (północno-zachodnia Macedonia). Od X w. p.n.e. metalurgia żelaza zaczyna stopniowo wypierać brąz, z którego wytwarza się wyroby ozdobne, broń i narzędzia. Iliryskie plemię Pirustów z doliny rzeki Mat zdobywa w epoce poświadczanej już źródłami pisanymi renomę wyśmienitych metalurgów.

W odniesieniu do epoki następnej – żelaza – przyjmuje się trzy fazy. Faza pierwsza, datowana na XI–IX w. p.n.e., była okresem przejściowym między epoką brązu a żelaza. Element charakterystyczny dla ceramiki tego okresu stanowiły naczynia wzmocnione dwoma uchami, przy czym niektóre odmiany brzegów naczyń, wyraźnie wystające, opierały się na poziomym słupku (ucho), łączącym obydwie naczynia. Dominująca technika i zdobienie naczyń wykazują lokalne różnice, ale też świadczą o załamaniu, jakie zaznaczyło się na północ i południe od rzeki Shkumbin. Jest to ceramika z Matu, Gajtanu i Kukës, głównie szaroczarna i brunatna, zdobiona barwieniem i żłobieniem.

Przeciwnie, na południowym wschodzie i na południu Albanii przeważają wytwory o jasnych barwach, a zwłaszcza typowa jest ceramika malowana, należąca do grupy Devoll I. W wytwórczości metalurgicznej fazy I epoki żelaza występują typowe miecze i sztylety z jęczyczkowatymi rękojeściami, a także włócznie, przedmioty zbytku, jak broszki, zagięte i błyszczące zapinki (*Brillenfibeln*), ozdobne przepaski na głowę w formie diademu, przeważnie z brązu. Faza druga, wyznaczana na VIII–VII w. p.n.e., objęta jest już zdecydowanie kulturą iliryjską, uwydatniającą się bogatymi rodzimymi wzorami. W ceramice zaznaczyły się wówczas dwa typy: południowa z jasnymi wytworami grupy Devoll i północna, z ciemniejszymi żłobieniami lub podobna z dekoracyjnymi otworkami. W zakresie wytwórczości metalowej panuje niepodzielnie produkcja broni z żelaza, przede wszystkim miecze typu Glasinac, szerokie i krótkie włócznie, a także topory. Wyrabiane są takie elementy ryszunku wojownika, jak tarcze, pancerze i nagolenniki. Wykopaliska potwierdziły występujące w źródłach pisanych zastępowanie przez Ilirów w walce mieczy berdyszami, określanymi jako „sica”. W rejonie Matu i Kukës występują liczne zapinki typu Glasinac, wisiorki, półkoliste guzy (gałki) i dwustożkowe perły z brązu. Znaleźiska z południowo-wschodniej Albanii to w większości kabłąkowate zapinki, a wśród bardziej wyszukanych przedmiotów diademy i okazałe naramienniki.

Trzecia faza epoki żelaza, przypadająca na stulecia VI i V p.n.e., na ziemiach albańskich stanowi w zakresie rodzimej wytwórczości kontynuację okresu poprzedniego. Między iliryjskimi księstwami plemiennymi następuje ożywienie handlu wymiennego. Specyficzną formą „wymiany” towarowej jest zawłaszczanie dóbr wytworzonych przez pokonanego przeciwnika.

Nowe elementy kultury materialnej wprowadza intensyfikacja handlu ze światem greckim, dynamiczna zwłaszcza wzdłuż wybrzeża morskiego. Masowa produkcja broni, ryszunku bojowego i handel asortymentem militarnym wskazują na zwielokrotnienie konfliktów zbrojnych. Charakterystycznym elementem uzbrojenia stał się wówczas hełm iliryjski, będący w użyciu jeszcze w II w. p.n.e.

Bogactwo i różnorodność kultury materialnej ziem albańskich w okresie prehistorycznym odślaniają systematyczne prace wykopaliskowe albańskich archeologów, prowadzone niemal nieprzerwanie od lat 50. minionego wieku do dzisiaj.

Znajdujące się w strefie wschodniohalsztackiej plemiona iliryjskie w okresie od ok. 700 do 400 r. p.n.e. zaczęły wykazywać znaczne rozwarstwienie społeczne, co znalazło odbicie zarówno w bogatym wyposażeniu grobów, zwłaszcza kurhanowych (tumulusy), jak i w założeniach warownych osiedli. W tym drugim przypadku można dopatrywać się wydzielonych części „pałacowych”, służących plemiennemu władcy i starszyźnie. Przy budowie umocnień używano początkowo nieobrobionego kamienia. W późniejszym okresie (VI–V w. p.n.e.), ulegając wzorom greckim, wznoszono mury z kamiennych ciosów, wiązanych coraz częściej wapnem. Pierwsze ośrodki obronne zaczęły

powstawać między VII a V w. p.n.e. (Cakran, Buthroton, Belishova). Rolnictwo typu nomadzkiego nabiera charakteru osiadłego, co dzieje się najpierw na południu, w północnym Epirze. Ręczną produkcję naczyń glinianych wypiera upowszechnianie się koła garncarskiego, które pojawia się już w początkach epoki żelaza (stanowisko archeologiczne Tren) między X a IX w. p.n.e. Liczne wyroby metalowe z brązu, a następnie z żelaza, odznaczają się bogactwem ozdób i złożonymi kształtami, nie zawsze określającymi wyraźnie ich przeznaczenie. W zdobnictwie ceramiki i wyrobów metalowych dominują motywy geometryczne i figuralne. W drugiej i trzeciej fazie epoki żelaza pojawiają się masowo ozdoby, zwłaszcza zapinki i rozmaite ozdobne okucia, naczynia z brązu z narracyjnymi scenami reliefowymi, figurki zwierząt i ludzi. Nie negując wpływów cywilizacji greckiej, na podstawie dostępnych źródeł archeologicznych zaznaczyć należy, że nie występowały one w jednakowym stopniu na ziemiach albańskich, wkraczających w czasy historyczne, które naświetlone zostały w testimoniach pisanych.

NAJDAWNIEJSZA GEOGRAFIA PLEMIENNA ZIEM ALBAŃSKICH

Sytuacja ludnościowa ziem albańskich w okresie prehistorycznym może być rozpatrywana wyłącznie w kontekście wielkich migracji ludów indoeuropejskich, jakie w epoce brązu datowanej na lata 2100–1100 p.n.e. objęły znaczną część Europy, w tym również Półwysep Bałkański. Ogólny obraz indoeuropeizacji osiągnąć można przez porównanie danych wynikających z analizy kultur archeologicznych z późniejszymi i niestety wyrwykowymi materiałami z dziedziny językoznawstwa. Można przyjąć, że ok. 2100–1800 r. p.n.e. w procesie symbiozy etnosów starobałkańskiego, łączonego przez niektórych badaczy z Pelazgami, i indoeuropejskiego wyłoniła się kultura wczesnej epoki brązu. Około 1900 r. p.n.e. Bałkany stały się przestrzenią wędrówek ludów indoeuropejskich, których praojczyzną były stepy nadczarnomorskie i nadwołżańskie. Do ludów tych zalicza się: Armenów, Dako-Mezów, Frygów, Greków, antycznych Macedończyków i Ilirów. Później jednak Armenowie i Frygowie udali się do Azji Mniejszej, starogrecy przodkowie Jonów, Eolów i Achajów wkroczyli na Peloponez, a następnie opanowali Wybrzeże Jońskie, Mezowie zaś znad środkowego Dunaju zatrzymali się nad górnym Wardarem i Morawą. Obszarami docelowymi Macedończyków stały się terytoria od dzisiejszej Macedonii Egejskiej po południowy i północny Epir.

Migracje wzmiankowanych tu ludów indoeuropejskich były w znacznym stopniu spowodowane występującą w kilku falach wielką inwazją, nazwaną swego czasu umownie „wędrówką Dorów”, obecnie zaś wielką wędrówką egejską. W świetle aktualnego stanu badań archeologicznych przyjmuje się istotny udział w tej inwazji „ludności środkowodunajskiej kultury pól popielnicowych oraz ludności z terenu Siedmiogrodu, a zapewne i dzisiejszej Bułgarii” (Z. Bukowski). Jednym z następstw przesuwania się z północy zwartych gro-

mad ludzkich było przemieszczenie na wschód i południe przodków Traków z ziem nadadriatyckich dokonane za sprawą Prailirów. W początkach epoki żelaza (1100–1000 p.n.e.) z Argolidy wyruszyli Molossowie, ażeby w VI w. p.n.e. osiąść w północnym Epirze.

Starym etnosem, którego ślady dostrzegalne są w znaleziskach archeologicznych z przełomu epoki brązu i żelaza, byli Frygowie. Opuścili oni w VII w. p.n.e. siedziby w Tracji i Macedonii i usadowili się na pograniczu macedońsko-iliryskim, przyczyniając się do zahamowania ekspansji Macedończyków. Obszarem frygijskich skupisk osadniczych był na Półwyspie Bałkańskim kraj Pajonów, Pajonia, położony między Macedonią na południu a Tracją na północy. Od zachodu Pajonia graniczyła z Ilirami. Według Herodota Frygowie nazywali siebie pierwotnie Brygami, ale wraz ze zmianą obszarów zasiedlenia dostosowali swoje imię do ich nazwy, określając siebie Frygami. Brygowie wpisali się w osadnictwo frygijskie na ziemiach macedońskich i albańskich, lecz z czasem zostali wchłonięci przez Ilirów. Reliktem obecności elementów frygijskich w Ilirii są monumentalne grobowce skalne datowane na III w. p.n.e., odkryte w okolicy Selca e Poshtëme, na zachód od Jeziora Ochrydzkiego.

Ziemie albańskie w obecnym swym kształcie stanowiły przestrzeń napływu różno-etnicznych grup ludności, co znalazło odbicie nie tylko w znaleziskach archeologicznych, ale także w legendarnych wątkach najstarszego piśmiennictwa greckiego. Mówi się w nich m.in. o walczących między sobą ludach Kadmejów i Enchelejów. Jedno z podań głosi, że eponimem Ilirów był syn Fenicjanina Kadmosa i jego żony Harmonii imieniem Ilyrios. Według Herodota, Apollodora (ok. 180–110 r. p.n.e.) i Pauzanasza (II w. p.n.e.) Kadmos po wyparciu z Teb miał pokonać Ilirów, a także narzucić im swe rządy, które następnie przekazał synowi. Abstrahując od stopnia zgodności tej wersji ze stanem faktycznym, którego nie da się dokładnie odtworzyć, można jedynie przyjąć, że wskazuje ona na konfrontację między penetrującymi Peloponez i Bałkany Fenicjanami a napływającą ludnością indoeuropejską. Rdzeniem tej drugiej byłyby plemiona iliryskie, które odegrały przełomową rolę w najdawniejszej historii ziem albańskich. Historyk grecki Appian z Aleksandrii (II w. n.e.) do Ilirów zaliczył wszystkie ludy zajmujące przestrzeń między Epirem na południu a Dunajem na północy, między Macedończykami i Trakami na południu a Dunajem na północy, między Macedonią i Tracją na wschodzie a wybrzeżem adriatyckim na zachodzie. Taka lokalizacja siedzib iliryskiej wspólnoty etniczno-językowej mogłaby odpowiadać, zakładając występowanie w zasięgu jej oddziaływania obcych grup etnicznych, stosunkom sprzed VII w. p.n.e. Wtedy bowiem uformowała się autonomiczna językowo i kulturowo wspólnota, obejmująca terytoria dzisiejszej południowej Dalmacji, Czarnogóry i Albanii. Obszary położone na wschód od strefy osadnictwa iliryskiego oraz na jej północnych i południowych obrzeżach zamieszkałe były przez ludy mniej lub bardziej spokrewnione z Ilirami. Takie wnioski wynikają z wnikliwych ustaleń polskiego badacza Włodzimierza Pająkow-

1. Główne plemiona na ziemiach albańskich w V-III w. p.n.e.

skiego (1934–1992). Zakładał on przy tym, że tzw. Ilirowie właściwi (*Illyrii proprie dicti*)* okresu późniejszego zamieszkiwali kraj od Lissos (dziś Lezha) na północ aż po Neretwę, gdyż jak pisze: „dotąd bowiem sięgało państwo Gentiosa, ostatniego władcy Iliarów”.

Mimo pewnych zastrzeżeń na uznanie zasługuje również dokonana wcześniej przez jugosłowiańską uczoną Fanulę Papazoglu rekonstrukcja iliryjskich dziejów. Jej członem pozostaje rejonizacja osadnictwa iliryjskiego sprowadzająca się do czterech stref. Pierwszą z nich F. Papazoglu nazwała południowo-iliryjską, zaliczywszy do tej strefy także Pajonię. Strefa południowoiliryjska najwcześniej z wszystkich regionów Ilirii znalazła się w orbicie kultur basenu Morza Egejskiego, a także pozostawała w wielorakich bezpośrednich związkach z Macedonią i Epirem. Strefą drugą, środkowoiliryjską, według podziału zaproponowanego przez Papazoglu, cechował charakter kontynentalny, swoisty „regionalizm” i odporność na wpływy hellenizmu. Strefa trzecia, północno-zachodnia, obejmowała kraj nad Adriatykiem, podlegając wpływom płynącym z ośrodków greckich, pozostawała też w wielostronnych relacjach ze światem helleńskim i italskim. Za strefę czwartą osadnictwa iliryjskiego przywołana tu badaczka uznała peryferyjny obszar północny, obejmujący ziemie Dalmacji (bez wybrzeża adriatyckiego) i Panonię, terytorialnie odpowiadającą rzymskiej prowincji z okresu wczesnego Cesarstwa.

Rekapitułując zaproponowaną klasyfikację, Papazoglu strefę pierwszą i drugą zaliczyła do iliryjskiego południa, rejony trzeci i czwarty zaś do iliryjskiej północy. Dwie te części świata iliryjskiego różniły warunki (także naturalne) i dynamika rozwoju. Słuszność tych konstatacji potwierdzają badania archeologiczne, wykazujące znaczne zróżnicowanie asortymentu i jakości przedmiotów odnalezionych w różnych rejonach Albanii. Równoległe z wewnętrznymi tendencjami rozwojowymi na określony stan rzeczy oddziaływały wpływy zewnętrzne, zwłaszcza helleńskie, te zaś były w znacznej mierze wynikiem impulsów odbieranych ze strony kolonizacji greckiej.

W ZASIĘGU KOLONIZACJI GRECKIEJ

Ziemie Albanii wcześniej znalazły się w zasięgu ruchu migracyjnego Hellenów, który określany jest mianem wielkiej kolonizacji greckiej. Przyjmuje się bowiem, że już w 734 r. p.n.e. przybysze z Koryntu mieli założyć Korkyrę (dziś Kerkyra), zlokalizowaną na wyspie o tej samej nazwie. Był to nie tylko dogodny punkt przeprawy z Morza Jońskiego w kierunku Sycylii i południowej Italii, ale także przyczółek do przyszłej penetracji osadniczej zachodnich wybrzeży Adriatyku.

Na ziemiach wybrzeża jońskiego i adriatyckiego, a także w głębi lądu Grecy zakładali osiedla typu *apoikia*, który to termin oznacza osadę „zamorską”, lecz

* O samym tym terminie, występującym u Pliniusza, będzie jeszcze mowa.

jeszcze nie kolonię w rozumieniu rzymskim czy nowożytnym. Grecka apoikia była tworem w pełni autonomicznym, rządzącym się własnymi prawami, nie zaś prawami macierzystych państw osadników-założycieli. Związki kolonistów z dawną metropolią-państwem macierzystym sprowadzały się głównie do relacji handlowych, a w szerszym wymiarze – kulturowych.

Innym typem kolonii greckich, których ślady występują również w Albanii, były emporiony. Zakładali je Hellenowie wywodzący się z różnych ośrodków Grecji właściwej, podejmujący częstokroć wspólnie doraźne zadania o charakterze gospodarczym. Emporiony nie miały stałych obywateli, a ich mieszkańców nie łączyły więzi natury politycznej. Nie wykluczało to jednak wyłonienia się spośród nich zintegrowanej grupy interesów, która mogła doprowadzić do przekształcenia się emporionu w apoikię, tej zaś w zamorskie – w stosunku do metropolii – polis. Taką metamorfozę przeszła Apollonia (dziś ruiny koło Pojan), Damastion w ziemi Dassaretów (na zachód od jeziora Prespa?), Buthae (dziś Budva w Czarnogórze) czy Phoinike (dziś Finiq).

Zapoczątkowana w VIII w. p.n.e. przez kilka niezależnych od siebie ośrodków helleńskich akcja kolonizacyjna u wybrzeży Epiru, a później na północy wzdłuż zachodniego wybrzeża Adriatyku, niosła istotne zmiany w krajobrazie gospodarczym i kulturowym. Opierały się one na ośrodkach w różnej, jak widać, postaci, zbliżonych do modelu miejskiego. Pierwszymi greckimi osadnikami na ziemiach albańskich byli przypuszczalnie eubejscy Abantowie, którzy dotarli do Ilirii drogą lądową przez Macedonię, a także drogą morską. Eubejczykom tym osiedlającym się na pograniczu Ilirii z Epirem przypisuje się założenie Orikos, a przy współdziałaniu Lokrów znad rzeki Boarios – Thronion. Osadnictwo Eubejczyków było jedynie wstępem do szerokiej akcji osadniczej rozwijanej następnie przez Koryntian i Korkyrejczyków. Punktem wyjścia przedsięwzięcia osadniczych Koryntian było wspomniane już założenie Korkiry. Przed Koryntianami na Korkyrze byli już Chalkidyjczycy z Eubei, ale nie wpisali się oni tutaj trwale w procesy osadnicze, gdyż zostali wyparci przed nadejściem Koryntian przez Liburnów. Zdomowieni od 734 r. p.n.e. na Korkyrze Koryntianie wcześniej uniezależnili się od metropolii i stali się autonomiczną polis podejmującą współzawodnictwo z macierzystym miastem-państwem. Część kolonii była odtąd zakładana na własną rękę przez Korkyrę, część przez Korynt. W źródłach mówi się także o wspólnych przedsięwzięciach obydwu miast. Wkrótce po założeniu Korkiry Koryntianie przyczynili się do utworzenia kolonii w Leukadzie, przy wejściu do Zatoki Ambrackiej, w drugiej połowie zaś VII w. p.n.e. ośrodka w tesprockiej Ambracji. Z kolei na terytoriach Kassopii, na północ od dzisiejszej Prewezy, rozwijali działalność przybysze z peloponeskiej Elidy, zakładając w połowie VII w. p.n.e. Buchetium, Elatrię, Pandosię i Batię. Niewykluczone, że akcję Elidy wspierali w tych przypadkach Koryntianie.

Na północ od rzeki Tyamis, na obszarze Kestrenii (między dzisiejszymi Sarandą i Butrintem) działalność osadniczą prowadzili Korkyrejczycy. Gdzieś na przełomie VII i VI w. p.n.e. założyli oni w tym rejonie emporium o nazwie Buthrotos (Buthroton, dziś Butrint), które szybko przekształciło się w samo-

dzielną polis. W V w. p.n.e. miasto było już otoczone potężnymi, tzw. cyklopimi, murami. Na ten okres można też zapewne datować początki Phoinike (dziś Finiq) w kraju Chaonów, funkcjonujące najpierw jako emporium (Baiake?).

Równoległe z kolonizacją prowadzoną w Epirze (dziś Epir Północny w Albanii) Koryntianie i Korczyrejscy rozwijali osadnictwo w Ilirii oraz na wyspach Morza Adriatyckiego. Najważniejszym efektem ich poczynań było założenie Epidamnos i Apollonii, lokalizowanych na istniejących wcześniej – zdaniem badaczy albańskich – osadach iliryjskich. I tak w 627 r. p.n.e. Korczyrejscy założyli Epidamnos, początkowo warowne emporium z bezpośrednim dostępem do Adriatyku, nazywane od 229 r. p.n.e. przez Rzymian Dyrrachium (dziś Durrës). Około 588 r. p.n.e. Korczyrejscy założyli przy współdziałaniu Koryntian na terytorium iliryjskiego plemienia Taulantiów, w miejscu iliryjskiej osady Gylakea, drugi swój kluczowy ośrodek – Apollonię. Dogodne położenie tego ośrodka przyczyniło się do szybkiego rozwoju handlu między plemionami iliryjskimi a Epidamnos i pomniejszych ośrodkami greckimi. Na początku V w. p.n.e. Apollonia staje się autonomicznym polis, a w połowie III w. p.n.e. emituje nawet własną srebrną monetę – stater o wadze 11,5 g. Na awersie monety jest wyobrażona krowa z pijącym mleko cielęciem, na rewersie zaś wybito czworokąt z prostą ornamentyką. Osady zakładane w Ilirii, zwłaszcza w północnej jej części, miały charakter faktorii handlowych pośredniczących w handlu tranzytowym między ziemiami leżącymi w północnej części Półwyspu Bałkańskiego a Grecją i Italią, a także krajami na północ od niej (tu tzw. szlak bursztynowy) oraz rejonem nadczarnomorskim. Zasięg tego handlu potwierdzają odnajdywane w Ilirii przez archeologów liczne importy. Tamtejsze ośrodki osadnictwa greckiego wciągały w wymianę handlową okoliczne plemiona. Niewolnicy, bydło, zboże, skóry, złoto, srebro, zdobywane we wzajemnych wojnach, znajdowały zbyt w faktoriach greckich w zamian za grecką broń, ozdoby, ceramikę, narzędzia z brązu i żelaza, a także oliwę i wino. Apogeum handlu ośrodków kolonizacji greckiej na ziemiach albańskich nastąpiło po 427 r. p.n.e., gdy Korczyra znalazła się w orbicie politycznych i gospodarczych wpływów Aten. Znalazło to odzwierciedlenie w numizmatach, zwłaszcza z Epidamnos, oraz w znaleziskach wytworów attycko-ateńskiego rzemiosła i sztuki. Rozwój handlu uutorował drogę narodzinom systemu drożnego, jednakże jego intensyfikacja na ziemiach albańskich przypada na okres rzymski. Najdonioślejszym osiągnięciem wielkiej kolonizacji greckiej na terytoriach dzisiejszej Albanii był proces urbanizacji obejmujący w pierwszej kolejności obszary nizinne, nadmorskie o niewątpliwych walorach agrarnych. Powodowani koniecznością zapewnienia ośrodkom osadniczym zaplecza gospodarczego, zwłaszcza aprowizacyjnego, koloniści greccy zaczęli wypierać z ziem rolniczo użytecznych miejscowe plemiona. W wyniku takich działań niemal całe wybrzeże albańskie, od Kerkyry po okolice Lissos (Lezha), pokryło się mniej lub bardziej gęstą siecią wiejskich posiadłości, znajdujących się w rękach napływowej greckiej ludności. Podwyższył się poziom kultury rolnej. Rolnictwo, wymagające osiadłych form życia, przeważało na obszarach nizinnych i w dolinach rzek.

Pod wpływem impulsów greckich weszły w użycie żelazne radła, jakkolwiek stosowano nadal radła z ciętych rogów jeleni, zubrów itp. Od Greków ludność rolnicza Ilirii przejęła zastosowanie żaren rotacyjnych. W katalogu opowiadań Pseudo-Arystotelesa zamieszczono dygresję o urodzajności ziem kraju Ilirów i Pajonów. Wraz z rozwojem rolnictwa i sadownictwa na terytoriach tych wprowadzono charakterystyczną dla świata greckiego uprawę oliwki i winnej latorośli. Wpływ tego świata, w przeważającej mierze za pośrednictwem osadnictwa greckiego, zaznaczył się również w onomastyce i wierzeniach ludów iliryjskich. Zarówno imiona greckie króla Taulantiów Glaukiasa (ok. 335–305 r. p.n.e.) i księcia Ilirów Klejtosa (ok. 335 r. p.n.e.), jak i wiele innych tego typu przykładów wskazywać mogą na częściową hellenizację iliryjskich rodów panujących. Obecność osadnictwa greckiego, szczególnie zwarteo w linii południowego i środkowego wybrzeża wschodniej strony Adriatyku, sprzyjała upowszechnieniu greckich wierzeń i kultów. Ku czci głównych bogów greckich Zeusa i Ateny wznoszono w miastach świątynie. W Buthroton, Apollonii i w Epidamnos urządzono nimfajony – wydzielone tereny poświęcone nimfom – i otoczono je okazałymi kolumnadami. Zjawiskiem charakterystycznym dla ziem albańskich (i nie tylko) było nakładanie się greckich wyobrażeń i wierzeń na miejscowe kultury. Ilirowie nadawali swym bóstwom atrybuty i cechy zewnętrzne greckich bogów. Iliryjska bogini lasów i łowów Thana była utożsamiana z grecką Artemidą, a później z rzymską Dianą. Przypuszcza się też, że kult węża oraz siedzących ptaków, oznaczających symbole solarne, był wśród Ilirów upowszechniony pod wpływem greckim. Z kolei Grecy utożsamiali Zeusa, z racji jego miejsca w panteonie bóstw, z plemiennym bóstwem Partynów, osiadłych na północ od środkowego biegu Shkumbin. Kult Bakchusa nałożył się na główne bóstwo Frygów – Dualosa.

Podzielić jednak można pogląd, wypowiedziany przez Jana Leśnego, w myśl którego „Poczynając od IV w. p.n.e. widoczne stało się coraz silniejsze przenikanie w obręb kolonii etnosu iliryjskiego, który nie zawsze ulegał grecyzacji, powodując, że te traciły swój do niedawna jeszcze czysto helleński charakter”. Na ziemiach na północ od Epidamnos, czyli na terytoriach tzw. Ilirów właściwych, osadnictwo greckie nie miało tej dynamiki i gęstości co na odcinku południowym; to sprawiło, że napływowe elementy osadnicze nie zdołały zdominować miejscowych populacji. Brakuje również dowodów na przemieszanie się Greków z Iliriami.

STRUKTURY POLITYCZNE I ICH USTRÓJ DO POCZĄTKÓW RZYMSKIEJ DOMINACJI

U podstaw integracji terytorialnej, zmierzającej do osiągnięcia poziomu państwa, występują w dziejach poziomu niższe, przebiegające od ogniwa najniższego, to jest rodziny – poprzez rodzinę rozszerzoną (wielką) i ród – do plemienia. Na ziemiach Albanii, podobnie jak gdzie indziej w epoce przed-

państwowej, kluczowe miejsce zajęło plemię. Za prostą, chociaż funkcjonalną typologię plemion tego obszaru w okresie od V do III w. p.n.e. przyjąć można podział na plemiona iliryjskie, frygijskie i zhellenizowane. Natomiast w wymiarze społecznym mówić można o strukturze dwuczłonowej: pierwszy człon to nomadscy pasterze oraz rolnicze wspólnoty ludności osiadłej, rdzeniem drugiego członu zaś byłyby współistniejące z szeroko pojętym osadnictwem greckim społeczne organizmy ludności miejskiej. W członie pierwszym decydującym spoiwem były więzy krwi i tradycja czy wręcz ideologia pokrewieństwa, w drugim – świadomość wspólnego interesu wynikającego z faktu funkcjonowania w jednej zbiorowości. Formowanie się instytucji państwa opierało się w przypadku terytoriów Albanii na rdzeniu wywodzącym się z organizacji plemiennej, ta zaś przekształciła się w organizację ponadplemienną, z mniejszymi lub większymi atrybutami władczymi. Wynikiem takiego procesu, trudno uchwytnego w źródłach, było wytworzenie się swego rodzaju protopaństw, stanowiących odrębny poziom integracji społecznej, oznaczający z punktu widzenia charakterystyk strukturalnych ogniwo pośrednie między plemieniem a państwem. Według terminologii zaproponowanej przez Kalervo Oberga taka pośrednia forma organizacji zbiorowości społecznej określona została mianem *chiefdomu* (*chiefdom*).

Protopaństwa (*chiefdomy*) wydają się pierwszymi ponadplemiennymi strukturami politycznymi na obszarach albańskich. Takim organizmem protopaństwowym była struktura utworzona przez federację plemienną prailiryjskich Enchelejów, która zawiązała się już w VIII w. p.n.e. w południowo-zachodniej części dzisiejszej Czarnogóry, z głównym ośrodkiem w okolicach Budvy. U podstaw uformowania się protopaństwa Enchelejów leżał, jak się wydaje, napór kolejnej fali plemion iliryjskich. Na przełomie VIII i VII w. p.n.e. Enchelejowie opanowali przejściowo obszary na południe od Apollonii oraz Jeziora Ochrydzkiego, według zaś tradycji odnotowanej przez Herodota mieli najeżdżać Delfy, a nawet oblegać Teby. Protopaństwo Enchelejów znika ostatecznie z kart historii w IV w. p.n.e., brakuje też informacji źródłowych o jego wcześniejszej wewnętrznej organizacji.

Z około 435 r. p.n.e. pochodzi pierwsza wzmianka o protopaństwie wyraźnie już iliryjskiego ludu Taulantiów, wypierającego z albańskiego interioru Enchelejów. Centrum tej struktury stanowiły rejony nadmorskie między Apollonią a Epidamnos. Tu znajdował się jeden z głównych ich ośrodków, znany jako Ssarethos. Ich panowanie osiągnęło rejon dzisiejszego Beratu, identyfikowanego ze starożytnym Bargullium. Jednakże zakusy terytorialne władcy Taulantiów Galaurosa (początek IV w. p.n.e.), zagrażające macedońskiej monarchii Argeadów, doprowadziły go do przegranej w wojnie z Macedończykami (393 r. p.n.e.) i do przejściowego upadku protopaństwa Taulantiów. Około pół wieku później Taulantiowie powracają na scenę wydarzeń jako sprzymierzeńcy monarchii Ilirów właściwych w wojnie z Macedonią Aleksandra Wielkiego. Władca Taulantiów Glaukias (ok. 335–305 r. p.n.e.) w przymierzu z królem Ilirów Klejtosem zaatakował powracające z wyprawy nad dolny Dunaj woj-

ska macedońskie. Do rozstrzygającej bitwy doszło w miejscu koncentracji sił koalicji antymacedońskiej, w dolinie rzeki Devoll (staroż. Eordaikos), pod grodem Pelion (dzisiejsza Zvezda k. Korczy). W wyniku zręcznego manewru taktycznego Aleksander rozgromił oddziały iliryjskie, których wodzowie naczelni – Klejtos i Glaukias – ratowali się ucieczką (335 r. p.n.e.). Wkrótce też uznali polityczną nadrzędność Aleksandra Wielkiego i zasilili jego wyprawy iliryjskimi kontyngentami.

Światowy horyzont ekspansywnej polityki Aleksandra Macedońskiego ośmielił Glaukiasa do bardziej samodzielnych poczynań w stosunku do sąsiadów Taulantiów, czemu na południu, w Epirze, sprzyjały dodatkowo niepokoje wywołane śmiercią Aleksandra I Epiroty w 330 r. p.n.e. Pozycja Glaukiasa urosła niebagatelnie, gdy Korkyrejczycy usunęli z Apollonii i Epidamnos załogi macedońskie, obydwa zaś te miasta, o statusie zbliżonym do państwowego, uznały prymat władcy Taulantiów. Aby móc prowadzić aktywną politykę zewnętrzną, utrzymał on sojusz z władcą Ilirów Klejtosem, zabezpieczając się w ten sposób od północy. Wcześniejsze małżeństwo z córką władcy Molossów Ajakidesa (ok. 319–317 p.n.e.) stało się dla Glaukiasa pretekstem do interwencji w sprawy południowych sąsiadów. Molossowie kontynuując tradycje epirockiej protopaństwowości, jako klienci Filipa II Macedońskiego (383–336 p.n.e.), stworzyli podstawy federacyjnego władztwa wojskowego, symmachii Epirotów. Antyczni autorzy greccy federację tę, skupioną wokół Molossów, określają niekiedy „Związkiem Molossów”. Wzorem plemiennych związków greckich na czele związku stał król (często dziedziczny), którego władza ograniczona była przez arystokratyczną radę archontów i ogólne zgromadzenie plemienne (wiec). W skład federacji, oprócz Molossów, weszły sąsiednie epirockie plemiona Chaonów, Tesprotów i Kassopów. Do symmachii należał również okręg Dodony, na południu zaś znajdował się w jej składzie wąski skrawek wybrzeża między Kassopią a Ambracją. Władca Taulantiów Glaukias zmierzał do zastąpienia w symmachii Epirotów, będącej faktycznie państwem Molossów, protektoratu macedońskiego własną kuratelą. W tym celu adoptował małoletniego Pyrrusa I (I panowanie 307–302 p.n.e.), syna Ajakidesa, a przy tym szwagra samego Glaukiasa. Wiążąc z sobą więzami „ojcostwa” księcia Molossów, a jednocześnie lidera ich federacji – epirockiej symmachii – Pyrrusa I, Glaukias występował w roli głównego antymacedońskiego buforu na ziemiach centralnej i południowej Albanii. Do rozgrywki przeciwko władcy Macedonii Kassandrowi (318–298 p.n.e.) władca Taulantiów włączył jego głównego rywala Demetriosa I Poliorketesę (zm. 283 r. p.n.e.). Ten jednak, otrzymawszy zapewnienie udziału we współrzędzeniu, czy też z innych powodów, powstrzymał się od aktywnego popierania Glaukiasa. W tej sytuacji wymierzona w 305 r. p.n.e. przeciwko Taulantiom kampania Kassandra zakończyła się całkowitą klęską Glaukiasa i zakrojonymi na dużą skalę działaniami represyjnymi w krainie Taulantiów. W ich następstwie protopaństwo Taulantiów powróciło do wcześniejszego stanu konglomeratu luźnych plemion. Obszary podległe Taulantiom zajęli napierający od północy władcy z dynastii

tw. Ilirów właściwych, na południu zaś uległy zakusom Molossów. Tym drugim przewodził – teraz już suwerennie – Pyrrus I (II panowanie 298–272 p.n.e.). To w przeszłości politycznie marginalizowane protopaństwo stało się za jego niezależnych rządów rzeczywistą monarchią, zachowującą jednak pozory symmarchii. Pyrrus ograniczył znaczenie rady archontów, wzmacniając władzę królewską, i przeobraził Związek Molossów w scentralizowane państwo. Realizował politykę niezależną zarówno od Macedończyków, jak i od Taulantiów, którzy jak już powiedziano – otaczali go początkowo swą protekcją. Pyrrus rozszerzył granice królestwa Epirów na wschód – w głąb Macedonii, do rzeki Wardar na południu i do Zatoki Peloponeskiej, a na terytoriach Taulantiów – po rzekę Shkumbin. Stworzywszy okresowo rozległą podstawę terytorialną swego królestwa, postanowił pójść śladem Aleksandra Wielkiego, którego był jedynym żyjącym krewnym, i doprowadzić do restauracji imperium hellenistycznego, w tym przypadku w oparciu o Italię i Sycylię. Z Sycylią łączyły go więzy rodzinne, był bowiem zięciem nieżyjącego władcy Syrakuz Agathoklesa, o jego protektorat zaś zwrócił się w 280 r. p.n.e. Tarent, najpotężniejsze miasto greckie w południowej Italii, skonfliktowane z Rzymem. Wpisana w dzieje powszechne starożytności wojna Pyrrusa z Rzymem o południowoitalskie enklawy zakończyła się ostatecznie jego faktyczną klęską w 275 r. p.n.e. (słynne „Pyrrusowe zwycięstwo”). Poniósłszy ciężkie straty, wycofał się do Epiru, by następnie walczyć o hegemonię w Macedonii i Grecji. Zginął w 272 r. p.n.e. podczas ulicznej walki w peloponeskim Argos.

Okolo 295 r. p.n.e. dochodzi do sojuszu między Pyrrusem a władcą Ilirów właściwych, Bardylisem II, którego córka Birkenna poślubiła króla Epiru, będącego jednocześnie władcą Molossów. Przymierze nie trwało jednak długo i ustąpiło miejsca otwartemu konfliktowi o wpływy na ziemi Taulantiów. Ostatecznie Bardylis II został pokonany i zmuszony do podporządkowania się władcy Epiru, który ok. 293 r. p.n.e. zajął nawet naczelny ośrodek Ilirów w okolicach dzisiejszej Szkodry.

Po śmierci Pyrrusa molosska monarchia Ajakidów powstrzymała odwetową akcję władcy Ilirów Mytilosa, ale nie zdołała zapobiec rozpadowi symmarchii i wyemancypowaniu się Akarnanii oraz wysp na Morzu Jońskim. Na krótko przed 230 r. p.n.e. starszyzna rodowa odsunęła od władzy sukcesorów Aleksandra II (272–234 p.n.e.), obaliła system monarchiczny i reaktywowała dawną federację, znaną jako Związek Epirotów, z głównym ośrodkiem w Phoinike (dziś Finiq). W miejsce króla przewodził odtąd Związkowi wybierany na jeden rok naczelnik. Część ziem protopaństwa Molossów, a następnie królestwa Epiru opanowali Etolowie, tworząc własny Związek Etołów.

Pierwszym historycznym władcą Ilirów był Bardylis I (ok. 390–355 p.n.e.), założyciel dynastii tzw. Ilirów właściwych – *Illyrii proprie dicti* Pliniusza (H.Nat.II,22), co można tłumaczyć jako Ilirowie we właściwym znaczeniu, a więc Ilirowie właściwi. Testimonia greckie, poczynając od VI do V w. p.n.e., rzymskie zaś od połowy III w. p.n.e., w których pojawiają się Ilirowie, zawsze, choć ogólnikowo, lokalizowały ich siedziby w północnej strefie adriatyckiej-

go wybrzeża Półwyspu Bałkańskiego. Większość przekazów i relacji łączy z osadnictwem Ilirów właściwych terytoria od rzeki Neretwy na północy po (w przybliżeniu) okolice miasta Lissos na południu. Rdzeniem układu plemiennego byłoby tutaj Labeaci, z głównym ich ośrodkiem w Szkodrze. Nieco na północny zachód od nich ulokowali się Dokleaci (obszary dzisiejszej Czarnogóry), północny wschód zaś, na ziemiach dzisiejszego Kosowa, zamieszkiwali Ardajowie. Południe od Lissos, dolinę rzeki Mat zasiedlali Abrowie, którzy przyjęli później nazwę Albów (Albanów). Ich głównym ośrodkiem był Albanopolis, wymieniony dopiero w II w. p.n.e. Natomiast wzdłuż wybrzeża adriatyckiego, od Epidamnus po linię Apollonia–Berat występują omówieni tutaj pokrótce Taulantiowie.

W dziejach państwowości iliryjskiej przemożną rolę integracyjną odgrywało państwo Ilirów właściwych, które stanowiło zapewne kontynuację protopaństwa plemiennego Labeatów. W czasach wspomnianego już Bardylisa I, czyli w pierwszej połowie IV w. p.n.e., mamy już do czynienia z państwem lub inaczej – królestwem Ilirów. Wraz z narodzinami tego państwa, jak podkreślają uczeni albańscy, słowa *Illyria* i *Illyrii* wraz z ich szerokim znaczeniem etnicznym i geograficznym nabrały węższego zakresu semantycznego. Przestrzennie natomiast państwo to uległo rozszerzeniu w okresie wzmoczonej ekspansji terytorialnej, obejmując terytoria od rzeki Neretwy na północy do Vjosa (staroż. Aaos) na południu i sięgały Jeziora Ochrydzkiego od wschodu, na granicy z Macedonią. Taką dynamikę ekspansji państwo Ilirów właściwych osiągnęło już w czasach Bardylisa I, o którym dziejopis grecki Kallistenes napisał: „śnił, że będzie panował nad krajem od Molossów do Macedonii”. Interweniując w konflikt wewnętrzny w kraju Molossów, Bardylis wtargnął do Epiru, lecz musiał się stamtąd wycofać w obliczu potężnego uderzenia ze strony Sparty (379 r. p.n.e.).

Być może kierując się żądzą łupów, a nie dalekosiężną strategią, wojska Bardylisa szacowane na 10 tys. ludzi, posługując się liczną flotyllą, zaatakowały miasto Pharos (dziś Stari Grad), położone na wyspie Hvar u wybrzeży Dalmacji. Zasiedlającym miasto kolonistom greckim z odsieczą pospieszył tyran Syrakuz, Dionizjusz I Starszy. Iliryjscy napastnicy ponieśli druzgocącą klęskę – połowa z nich poległa, a ok. 2 tys. Ilirów dostało się do niewoli. Choć w następstwie tej klęski państwo Bardylisa I przestało się liczyć jako potęga morską, to sam przebieg wyprawy na Pharos świadczy o istniejącym wcześniej potencjale morskim królestwa Ilirów.

Wydaje się, że podobne motywy, jak w przypadku wypraw morskich, powodowały Bardylisem, gdy w 383 r. p.n.e. „zwrócił się ku nęcącej swymi bogactwami Macedonii”. Początkowo Ilirowie odnieśli serię sukcesów, wykorzystując wewnętrzne skłócenie w obozie macedońskich oligarchów. Sytuacja zmieniła się na niekorzyść Bardylisa I, gdy tron Argeadów objął Filip II (359–336 p.n.e.), ojciec Aleksandra Wielkiego. Ten zręczny polityk i doskonały dowódca najpierw doprowadził królestwo Ilirów do politycznej izolacji, natomiast w 358 r. p.n.e. w bitwie nad Jeziorem Ochrydzkim dosłownie unicestwił

siły iliryskie; zginąć miało wówczas ok. 7 tys. wojowników Bardylisa. Był on zmuszony zrezygnować z części nabytków terytorialnych w Macedonii Zachodniej oraz z dominacji nad plemieniem Dassaretów. Wojny ilirysko-macedońskie trwały ze zmiennym skutkiem także za następcy Bardylisa I, Grabosa. Zdecydowana przewaga Macedonii zaznaczyła się w 344 r. p.n.e., gdy armia Filipa II zadała druzgocącą klęskę siłom kolejnego następcy Bardylisa I, Pleuratos I (ok. 344–337 p.n.e.), sprzymierzeńca Aten. Macedończycy dotarli wówczas do Adriatyku, dewastując po drodze terytoria plemion iliryskich i zagarniając pokaźne łupy oraz niewolników. Filip II w krótkim czasie po tym zwycięstwie podporządkował sobie wszystkie plemiona osiadłe w dzisiejszej środkowej i południowej Albanii. Jednakże kontruderzenie federacji plemion iliryskich pod wodzą Pleuratos I doprowadziło do wyparcia Macedończyków z ziem dzisiejszej środkowej Albanii. Filip II, nie dając za wygraną, jeszcze w 337 r. p.n.e. poprowadził dwie kolejne ekspedycje przeciwko Ilirom, które nie dały Macedończykom oczekiwanego zwycięskiego rozstrzygnięcia, doprowadzając jedynie do ustabilizowania granicy między Ilirią a Macedonią na zachodzie wzdłuż jeziora Prespa i Jeziora Ochrydzkiego.

Następny etap zmagania ilirysko-macedońskich, już z udziałem Taulantiów jako sojuszników Ilirów właściwych, zostanie naszkicowany dalej. Mimo nieustępującego zagrożenia ze strony monarchii Aleksandra Wielkiego, a później królestwa Epiru, państwo Ilirów właściwych, zapewne o bardzo zmiennych granicach, zachowało swą podmiotowość. Kiedy na przełomie IV i III w. p.n.e. monarchia macedońska, trawiona wewnętrznymi sprzecznościami i konfliktami, straciła dynamikę w kierunku ekspansji zewnętrznej, jej rywalem stało się królestwo Epiru Pyrrusa I. Szukając sprzymierzeńców w otwartym konflikcie z Pyrrusem, król Macedonii Lizymach (323–281 p.n.e.) około 285 r. p.n.e. zawarł przymierze z władcą Ilirów właściwych Monuniosem, które doprowadziło do aktywizacji elementów wrogich molosskim Ajakidom na południu dzisiejszej Albanii (Epir Północny). Układ sił na Półwyspie Bałkańskim zmieniło nagle uderzenie Celtów – Galatów tradycji greckiej, którzy w latach 280–279 p.n.e. wtargnęli do Ilirii i Macedonii, a ich mniejsze zagony osiągnęły nawet Dodonę i Delfy. Inwazja Celtów w stosunkowo niewielkim stopniu dotknęła plemiona tworzące rdzeń państwa Ilirów właściwych. Dwaj kolejni władcy Mytilos i Pleuratos II, których panowanie przypadło na pierwszą połowę III w. p.n.e., doprowadzili do odbudowy sił lądowych oraz zadbali o potencjał morski, co zapewniło Ilirom przewagę na wschodnim wybrzeżu Adriatyku. Apogeum świetności politycznej, a chyba też gospodarczej, o czym świadczą mogą źródła archeologiczne, królestwo Ilirów osiągnęło za panowania Agrona (250–231 p.n.e.), którego rodowód część źródeł i opracowań naukowych łączy z plemieniem Ardajów. Centralnym ośrodkiem tego plemienia było pierwotnie Rhizon (dziś Risan) w Czarnogórze. Jeśli Agron nie pochodził z głównej linii dynastii Ilirów właściwych, być może ich tron zajął przez adopcję? Agron doprowadził do wyparcia Hellenów z kolonii założonych na wybrzeżu Dalmacji. Łączeni z nim Ardajowie, już jako część

Ilirów właściwych, zaczęli z rejonu Szkodry przenikać na ziemie władztwa Taulantiów, doprowadzając do końca proces jego rozpadu. Taulantiom, Abrom i Atintanom została narzucona hegemonia królestwa Ilirów, co zapoczątkowało proces wtapienia się ich w, już teraz ponadplemienną, wspólnotę Ilirów właściwych. Agron skorzystał z okazji, by jako sprzymierzeniec króla Macedonii Demetriosa II (239–229 p.n.e.), pozyskany dodatkowo wysokim subsydem, wesprzeć go w wojnie ze Związkiem Etolskim. Oceniana na sto łodzi flotylla Ilirów wpłynęła do Zatoki Ambrackiej i przez zaskoczenie pokonała Etolów oblegających Medion. Ilirowie wywieźli stamtąd olbrzymią zdobycz. Wkrótce flota iliryjska zaczęła systematycznie pustoszyć zachodnie wybrzeża Grecji, prowadząc łupieżcze wyprawy, dopóki nie została w 229 r. p.n.e. rozbita pod Paksos przez połączone siły Związku Achajskiego i Związku Etolskiego.

Agron zmierzał niewątpliwie do opanowania ziem Epiru, lecz jego zamiary pokrzyżowały prawdopodobnie trudności wewnętrzne monarchii Ilirów. Aspiracje Agrona w tym względzie zrealizowała przejściowo przy pomocy jego brata Skerdylaidasa wdowa po Agronie, królowa Teuta, rządząca jako regentka w imieniu małoletniego syna zmarłego władcy, Pinnesa. Między rokiem 230 a 220 p.n.e. Ilirowie zdobyli stołeczny ośrodek Epirotów – Phoinike i obłożyli ich trybutem, a jednocześnie zmusili do militarnego sojuszu. Najazd ludu Dardanów na królestwo Ilirów z północnego wschodu zmusił tych pierwszych do ustąpienia z Epiru, przez co ich sukces okazał się połowiczny.

Teuta zmierzała do wzmocnienia pozycji królestwa Ilirów właściwych poprzez sojusze z sąsiednimi państwami, jak Macedonia i Akarnania, czy wymuszony alians z Epirem. Jej posunięcia i dalsze polityczne plany, w tym podporządkowanie miast-państw, Apollonii i Epidamnos, storpedował wkrótce Rzym, który dążył do pełnej dominacji w strefie Adriatyku. Jest oczywiste, że wzmocnienie królestwa Ilirów, łączonych przez Rzymian z plemieniem Ardiajów, zwłaszcza zaś dysponowanie przez tych drugich sprawną flotą, musiało być przysłowiową solą w oku rzymskiego mocarstwa. Państwo Ilirów właściwych stało się zatem już wkrótce pierwszą na Bałkanach ofiarą rzymskiej agresji. Jak zobaczymy, Rzymianie postanowili rozpocząć realizację swych planów od zneutralizowania ich wpływów politycznych poprzez destrukcję sił morskich królestwa iliryjskiego.

Ludem o niewątpliwie istotnym wpływie na dzieje ziem albańskich w starożytności byli Dardanowie, których etnogeneza jest dyskusyjna (najczęściej uważani są za Dako-Ilirów lub Ilirów osadzonych na warstwie protofrygijskiej). Pod koniec epoki brązu (ok. 1100 r. p.n.e.) i na wczesnych etapach epoki żelaza proces etnogenezy doprowadził do uformowania się etnosu iliryjskiego wraz z kulturowymi i językowymi cechami, które odróżniały go od innych paleobałkańskich populacji. Proces ten objął również Dardanię, co zdaniem badaczy albańskich potwierdzają wykopaliska archeologiczne z rejonu Kukës w północno-wschodniej Albanii, który zaliczany jest do zachodniej Dardanii. Badania te wykazały autochtoniczny charakter pre- i protohistorycznej kultury Dardanów. Wątpliwości co do iliryjskiego rodowodu Dardanów nie mogą

przysłonić ich różnorodnych związków ze wspólnotą iliryską ani oddziaływać na ziemie albańskie w starożytności.

Pierwotne siedziby Dardanów znajdowały się w dorzeczu górnej Morawy, Wardaru i Ibru, na skrzyżowaniu głównych szlaków między Dunajem, Adriatykiem i Morzem Egejskim. Dardania (dziś południowa Serbia) słynęła z bogactw kopalnianych (żelazo, srebro, ołów), jej mieszkańcy zaś, wyróżniający się walecznością, trudnili się głównie pasterstwem i górnictwem. Wspólnota plemienna Dardanów uznawała zwierzchnictwo macedońskich Argeadów, chociaż często odmawiała im posłuszeństwa, zwłaszcza gdy królowie Macedonii byli zaangażowani na terenie Grecji. Jedno z ich groźnych wystąpień spacyfikował ok. 342 r. p.n.e. Filip II, na dłuższy zaś okres ok. 335 r. p.n.e. zmusił Dardanów do uległości jego syn, sławny Aleksander Wielki. Dardanowie uformowali w tym okresie namiastkę ponadplemiennej organizacji o charakterze protopaństwa, o której jednak trudno powiedzieć coś pewniejszego. W tej roli przeciwstawili się inwazji celtyckiej z przełomu 280 i 279 r. p.n.e. W okresie panowania króla Macedonii Antygonosa Gonatasa (276–239 p.n.e.), któremu początkowo nominalnie podlegali, Dardanowie zaatakowali naddunajskich Tryballów. Następnie rozprawili się z Pajonami, których protopaństwo upadło w końcowym okresie panowania następcy Antygonosa, Demetriosa II (239–229 p.n.e.). Dardanom przewodził wówczas ich pierwszy historyczny władca Longaros. Jego zwycięstwo nad Pajonami było prawdopodobnie przyczyną wojny Dardanów z Macedończykami, którzy interweniując na północy, ponieśli druzgocącą klęskę. Od tej chwili Macedonia narażona będzie na stałe wypadki Dardanów. Już jednak zwycięstwo kolejnego władcy Macedonii Antygonosa Dosona (229–221 p.n.e.), odniesione nad Dardanami ok. 228 r. p.n.e., doprowadziło do przywrócenia nad Pajonią hegemonii władców macedońskich, co okresowo zabezpieczało północną granicę ich państwa. Dardanowie, przeciwstawiając się dążeniom Macedonii do dominacji nad swoimi ziemiami, w 200 r. p.n.e. zaproponowali wraz z innymi „królewietami i książętami” (*reguli ac principes*) konsulowi rzymskiemu antymacedońskie wsparcie wojenne. Mając wybór między tradycyjnym przeciwnikiem dominującym u ich południowych granic a zamorską potęgą, zajmującą przez dłuższy czas pozycje obronne w kraju Dassaretów, Dardanowie postawili na zbliżenie z mocarstwem, które w nieodległej perspektywie ich podporządkowało, a następnie już jako imperium wchłonęło.

Charakter władzy zwierzchniej w protopaństwach i królestwach na ziemiach albańskich nie był jednakowy, ale mimo różnic przechodził, jak zaznaczono na wstępie, podobną ewolucję. Większe plemiona czy też – jak u Molossów – związki plemienne tworzyły protopaństwa, w których władza sprawowana była przez przywódcę, ograniczanego przez arystokrację plemienną. W przypadku Molossów w sprawach ogólnej polityki wewnętrznej bądź zewnętrznej odwoływano się do zgromadzenia ogólnego, czegoś w rodzaju wiecu. Wyłanianie najpierw przez starszyznę plemienną, nierzadko na czas określony, basileusowie ci zmierzać będą do wzmocnienia swej władzy i nadania jej charakteru

monokratycznego. Dostrzegalne jest to u Molossów-Epirotów, którym mimo wszystko nie udało się całkowicie uniezależnić od opinii czy nawet nadzoru rady starszych.

W kierunku królestwa, na czele z suwerenem, czyli władcą niepodlegającym ograniczeniom ze strony własnego środowiska, poszli Ilirowie właściwi. Ich pierwszy historyczny władca Bardylis I dokonał przełomu organizacyjno-państwowego, stając się rzeczywistym monarchą. Na monarchiczny charakter politycznego przywództwa króla Ilirów wskazuje zasada jej dynastycznej kontynuacji. Nie da się z całą pewnością wykazać, że nad Ilirami właściwymi panowała jedna dynastia, od Bardylisa aż po usuniętego przez Rzymian Gentiosa, ale zasady tej można dowiedzieć od Pleuratosa II, zakładając, że jego synem był Agron (niewykluczone, że przez adopcję). Następnie regencję w imieniu małoletniego Pinnesa sprawowała wdowa po Agronie, Teuta. Po jej odsunięciu od rządów tron objął Pinnes (ok. 221–217 p.n.e.), chociaż rzeczywista władza była w rękach jego stryja Skerdylaidasa I (ok. 218–216 p.n.e.). Po nim, aż po nominalnych władców Skerdylaidasa II i Pleuratosa IV (występują w wydarzeniach 168 r. p.n.e.), panują jego potomkowie. Trudno więc przyjąć, żeby byli oni wyłaniani przez jakiś arystokratyczny organ, z udziałem ludu. Król Ilirów właściwych to *basileus* w rozumieniu hellenistycznym, a więc suwerenny w swoich decyzjach. On też sprawował naczelne dowództwo nad siłami zbrojnymi, których podstawę stanowiły lekkozbrojne oddziały piesze oraz całkiem znaczne siły morskie. W rękach króla znajdowała się polityka zagraniczna. Wskazują na to choćby tryb zawarcia umowy między Agronem a władcą Macedonii Demetriosem II w sprawie wyprawy do Akarnanii przeciwko Etolom, bezpośrednie pertraktacje Gentiosa z Perseuszem odnośnie do wspólnych działań przeciwko Rzymianom i inne przedsięwzięcia.

Władza króla Ilirów rozciągała się na całe terytorium struktury polityczno-państwowej, określanej terminem „*ta pragmata*”, odnoszonym w okresie hellenizmu do państwa terytorialnego, „monarchii przestrzennej”, w odróżnieniu od polis: miasta-państwa. W obrębie państwa terytorialnego mieściła się w królestwach greckich również polis, lecz jej suwerenem był *basileus*. W państwie Ilirów funkcjonowały również poleis, na co wskazuje instytucja naczelników miast.

Instytucja naczelników miast działała jako organ i przedłużenie władzy królewskiej. Funkcję takiego naczelnika pełnił prawdopodobnie ambitny Demetrios z Pharos. Stanowiska administratorów miast król obsadzać mógł członkami własnej rodziny.

Być może pod wpływem rozwiązań hellenistycznych rozwinęła się instytucja „przyjaciół królewskich” (łac. *amici*, grec. *filoi*), reprezentowana w ustroju Ilirów. W miarę potrzeb posłowali oni w imieniu króla i w jego imieniu również zawierali porozumienia międzypaństwowe. Gremium to nie stanowiło reprezentacji starszyny plemiennej i raczej nie działało jako instytucja nadzoru nad osobą monarchy, lecz wywodziło się z nominacji władcy, od którego

pozostawało zależne. Istniał też organ kolegialny, nazwany przez Liwiusza (ok. 64 p.n.e. – ok. 13 n.e.) *principes gentis – principes Illyriorum*, który niekoniecznie musiał ograniczać władzę królewską. Przypuszczać można, że było to coś w rodzaju rady państwa złożonej z przywódców poszczególnych plemion iliryjskich, na której czele stał król.

W przypadku państwa Ilirów właściwych założyć można istnienie zorganizowanej skarbowości. Świadczenia na rzecz króla, równoznaczne z obowiązkiem fiskalnym, musiały być znaczne, skoro Rzymianie zdecydowali się w przypadku głównych części składowych królestwa obniżyć je do połowy.

EKSPANSJA RZYMU. W SYSTEMIE IMPERIUM RZYMSKIEGO

(DO POCZ. I W. N.E.)

W połowie III w. p.n.e. królestwo Ilirów właściwych staje się trzecim, obok Macedonii i monarchii molosskich Ajakidów, głównym państwem bałkańskim, mogącym zagrozić interesom Rzymu. Ważnym obszarem rywalizacji w tym regionie były adriatyckie szlaki handlowe, na których wcześniej zaznaczyła się dominacja Tarentyjczyków. Problem bezpieczeństwa adriatyckich szlaków morskich stał się dla Rzymu sprawdzianem skuteczności jego polityki, zwłaszcza po pierwszej wojnie punickiej (264–241 p.n.e.), „gdy plemiona iliryjskie znalazły się pod panowaniem kilku kolejnych władców, którzy z piractwa uczynili normalną działalność państwową” (M. Cary). W 230 r. p.n.e. jacyś kupcy czy też armatorzy rzymscy wnieśli do senatu skargę na poddanych królowej Teuty, którzy mieli dopuścić się na nich rabunku. Senat rzymski wysłał na dwór królowej Ilirów dwóch posłów, braci Korunkaniusz, z których jeden za swoją reakcję słowną na wyjaśnienia Teuty został po audiencji zgładzony (na jej polecenie albo też spontanicznie) przez oburzonych arogancją wysłannika poddanych. Z relacji Polibiusza dowiadujemy się przy sposobności o występowaniu u Ilirów piractwa prywatnego. W każdym razie zgładzenie posła stało się dla Rzymian wystarczającym pretekstem do podjęcia jesienią 229 r. p.n.e. przeciwko Ilirom operacji wojennych. Posunięcia Rzymu były jednak przede wszystkim reakcją na agresywną politykę Teuty, której flota zdobyła Korcyrę i przystąpiła do oblężenia z lądu i morza Epidamnos. Powodzenie dalszym operacjom rzymskich sił ekspedycyjnych przyniosła zdrada głównodowodzącego wojskami iliryjskimi Demetriosia z Pharos. Wojska rzymskie uwolniły od oblężenia Epidamnos, które wraz z Apollonią przyjęło protekcję Rzymu. Podobnie postąpiły okoliczne plemiona iliryjskie, m.in. Partynowie i Atintanowie. Z Epidamnos kohorty rzymskie wyruszyły w głąb iliryjskiego interioru, dochodząc do siedzib Ardiajów. Królowa schroniła się w Rhizon, dawnym ośrodku Ardiajów. W następstwie zawartego w 228 r. p.n.e. układu pokojowego państwo Teuty musiało zrezygnować z wszystkich terytoriów na południe od Lissos. Ziemie te zdobywcy uznali za swój protektorat, a ich mieszkańców za sprzymierzeńców ludu rzymskiego. Status sojusznika